

Gerard Russell, *Unutulmuş Krallıkların Vârisleri: Ortadoğu'nun Yok Olan Dinlerine Yolculuk*, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2016, 280 s.

Değerlendiren: Ramazan Turgut

Orta Doğu'nun yok olmaya yüz tutan dinî geleneklerinin kadim inançlarla ilişkilerini ve günümüzdeki durumlarını ortaya koymak ve dikkatleri çekmek için yazılan bu eser, geniş bir coğrafyada ve farklı zamanlarda yapılan saha çalışmalarına dayanmaktadır. Gerard Russell, on dört yıl boyunca İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri adına Orta Doğu'da diplomat olarak görev yapmış ve Kahire, Bağdat, Kudüs, Cidde ve Kabil gibi şehirlerde yaşamıştır. Felsefe eğitimi almış yazarın ayrıca Arapça ve Farsça bilmesi, halkın arasına karışabilmesi için bir fırsat olmuştur. Bu süre zarfında edindiği izlenimlerden yola çıkarak bunu kitaplaştırmak istediğinde de Harvard Kennedy School Carr Center ve Jerwood burslarıyla tekrar saha çalışmasına yönelmiş ve nihayet dört buçuk yıllık bir yazım sürecinden sonra kitabını 2015 yılında *Heirs to Forgotten Kingdoms* adıyla bastırmıştır. Bu eser, yazarın yegâne çalışması olmasına rağmen Royal Society of Literature Jerwood Award for Non-Fiction ödülünü kazanmış, New York Times, The Guardian, Times, The Economist gibi süreli yayınlarda, hakkında çeşitli yazılar çıkmıştır. Orta Doğu'daki azınlıklar gibi "netameli konuları" işleminin, eserin bunca ilgiye mazhar olmasının asıl nedenlerinden birisi olduğu kanaatindeyim. "Minorities in the Middle East" anahtar kelimeleriyle internette yapılacak kısacık bir araştırma bile alanla ilgili Batı üniversitelerinde yapılan çalışmaların artan niceliğini gözler önüne serecektir.

Kitap, Ön söz, Giriş, Son söz-Detroit, Kaynakça ve Dizin başlıklarının dışında sırasıyla Mandayyalar, Yezidiler, Zerdüşter, Dürziler, Samiriyeliler, Koptlar ve Halaçlar şeklinde yedi bölümden oluşmaktadır ve bu sıralamanın tercih edilme nedenine dair bir bilgi verilmemiştir. Ön söz kısmı yazarın Harvard Kennedy School

@ Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi. ramazanturgut@yyu.edu.tr

Carr Center müdürü olan Rory Stewart tarafından kaleme alınmıştır. Kitabın yazılış hikâyesini ve amacını ihtiva eden Giriş kısmını, ismi zikredilen dinî gelenekler takip etmektedir. Bölümlerin alışıktığımız akademik bir disiplinden ziyade biraz da gazeteci tarzında yazılmış olması, kitabı akıcı ve daha rahat okunur hâle getirmesinin yanında kitap içeriği hakkında geniş bir literatüre sahip olmayı desteklemiştir. Eserin başında yer alan Orta Doğu haritası ve bazıları yazar tarafından çekilmiş fotoğraflar da çalışmaya zenginlik katmıştır. Yaratıcı yazarlık tarzıyla kaleme alınan bu eserin, inceleme konusu edindiği dinî azınlıkların hâlihazırdaki durumlarına dair bilgiler vermesi, ilgili literatüre önemli bir katkı olarak görülebilir. Orta Doğu'daki dinî azınlıklara dair Türkçe yayınlanmış kıymetli eserler bulunmaktadır: Şinasi Gündüz'ün *Sabîiler: Son Gnostikler* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2004), Mehmet Alıcı'nın *Kadim İnan'da Din ile Işığın Elçisi Mani ve Gnostik Düşüncesi* (İstanbul: Divan Kitap, 2018), Mehmet Sait Çakar'ın *Yezidilik: Tarih ve Metinler* (Ankara: Vadi Yayınları, 2007), Aytekin Şenzeybek'in *Ana Kaynaklarına Göre Dürzilik* (Bursa: Emin Yayınları, 2012), Nuh Arslantaş'ın *İslam Dünyasında Samiriler* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2008), Aziz S. Atiye'nin *Doğu Hristiyanlığı Tarihi* (İstanbul: Doz Yayınları, 2005) isimli çalışmaları bunlardan yalnızca birkaçıdır. Ancak Russell'ın kitabının ismi zikredilen dinî gelenekleri bir arada ve geniş bir alan çalışmasına dayanarak sunması, özellikle güncel durumlarına değinmesi, genel okuyucunun da rahatlıkla takip edebileceği bir formatta sunması, onu yukarıda zikredilen eserlerden ayırmaktadır.

Öncelikle böylesi bir çalışmanın ortaya konmasının hiç de kolay olmadığını vurgulamak gerekir. Nitekim Russell da ancak 20 yıla varan bir saha tecrübesiyle bu eseri ortaya koyabilecektir. Zaten Giriş kısmında, yazarın hangi motivasyonla yola çıktığını, neden bu dinleri seçtiğini, karşılaştığı zorlukları okumaktayız. Yazar, Orta Doğu'daki dinî azınlıkların mevcut durumunu göstererek dikkatleri onlara çekmek, bir farkındalık oluşturmak ve tarih sahnesinden kaybolmalarını engellemek için bir nebze katkıda bulunmak istemektedir. Bu gelenekleri bir zamanların büyük krallık ve medeniyetlerin mirasçıları olarak gören yazar, azınlıklarına değer veren ülkelerin onların yeteneklerinden ve dünyadaki diğer topluluklarla bağlantılarından fayda sağlayacağını savunmaktadır (s. 21). Bu eserle Batı'daki genel okuyucuda bile Orta Doğu'daki azınlıklara karşı kısmen bir ilgi uyandırabilmişse de bu ilginin modern insanın nadide olan her şeye gösterdiği geçici ilgiden farklı olmadığı söylenebilir.

Her bölümde incelenen dinî geleneğin doğrudan tarihi, inanç esasları ve ibadetleri verilmemiş, öncelikle arka planı ortaya koyma yoluna gidilmiştir. Zaten saha çalışmasına dayandığı için klasik dinler tarihi kitaplarının deskriptif metodunu beklemek yersiz olacaktır. Bu yöntem, mevcut durumun daha iyi anlaşılmasını

sağladığı gibi inançlar arası ilişkileri göstermesi bakımından daha etkili olmuştur. Söz gelimi Mandayyalar (Sabiiler) anlatılmadan önce Irak'ın kadim tarihi, Sümerler, Babiller, Asurlar gibi medeniyetler hakkında bilgi verilmiştir. Aynı coğrafyada olmaları hasebiyle bazı Mandayya inanç ve uygulamaları da bu eski medeniyetlere bağlanmıştır. Bundan hareketle Babillilerle Mandenler arasındaki benzerlikler şu dört noktada toplanmıştır:

1- Mandenlerin kullandıkları Aramice, Babilliler tarafından da kullanılıyordu.

2- Babilliler gök bilimciydi, yıldızlarla uğraşırlardı ve birçok inancı yıldızlarla ilişkililiydi, Mandenler de öyledir.

3- Gizli dinî isimlere sahip olma, gnosis-sır inançları her ikisinde de ortaktır.

4- Her iki geleneğe de büyü uygulaması yaygındır (ss. 41-46).

Dolayısıyla yazar tarafından Mandenler, Babillilerin bir nevi vârisleri olarak görülmektedir. Bu başlık işlenirken, aynı coğrafyada ortaya çıkmaları ve kimi benzerlikleri nedeniyle Manici geleneğe de yer verilmiş, ışık/nur inancı üzerinden benzerlikler gösterilmiştir.

Takep eden bölümde Yezidilik'i incelemekte, onlarla tanışmasını hikâye şeklinde anlatırken arada inanç ve ibadetlerine dair kısa bilgiler de vermektedir. Güneşe atfedilen kutsiyet, dinî ritüel olarak kuşak bağlanması ve boğa kültü gibi uygulamalardan yola çıkarak Yezidilik ve Mitraizm arasında benzerlikler kurmaktadır. Ancak bu konu anlatılırken Suriye Alevilerine dair uzun bir bahsin açılması konuyu biraz bölmüş denilebilir.

Zerdüştlük kısmında her zamanki anlatım metodunu devam ettirmekte ve tarihle günümüz arasında mekik dokuyarak öncesi ve sonrasına dair tasvirlerde bulunmaktadır. Zerdüştlüğün diğer Orta Doğu dinlerine olan etkisindeki yaygın kanaati yazar da paylaşır ve cennet-cehennem, sırat köprüsü örneklerini verir. Sadece Zerdüştlüğü anlatmakla yetinmez, onun Şii inancına etkisini, modern dönem İran'daki tartışmaları, Yunan düşüncesinin Pers diyarındaki aksi sedasıyla harmanlayarak aktarır. Söz gelimi Kum şehrinde Platon ve Aristo okutulmasına yahut geleneksel her İranlı ailede bulunan iki kitaptan birinin Hafız'ın Divanı (diğeri Kur'an-ı Kerim) olmasına dikkatleri çekmektedir (s. 99). Yine İskender'in Persepolis'i işgal etmesi ve Hz. Ömer döneminde İran coğrafyasının fethedilmesi hasebiyle her iki tarihi şahsiyetin günümüz İran'ın da hâlen sevilmediğini söylemektedir (ss. 88-89).

Dürzileri anlatmaya geçmeden önce Pytagorasçılar hakkında bilgiler vermesi, yazarın kurmak istediği bağlantıyı göstermektedir. Sık sık Pytagorasçı inanç ve uy-

gulamaların izlerini Dürzi düşüncesinde ve ritüellerinde bulmaya çalışır. Her ikisinde de reenkarnasyon inancı olması, beş köşeli yıldız, her şeyin Bir'den çıkması ve "Evrensel Akıl", kullandığı argümanlardandır. Dünyada yaklaşık yarım milyon Dürzi olduğu ve bunun 120 bin kadarının İsrail'de yaşadığı bilgisi paylaşılmıştır. Yine Dürzilerin Lübnan iç savaşında yaşadıkları, Şii ve Hristiyan topluluklar ile ilişkileri hakkında bilgiler verilmiştir. Dürzi liderlerden Canbulat ve Aslan ailesiyle, Dürzi din adamları ve gençlerle de görüşmeler yapan yazar, yine de Dürzi inançlarını tam olarak öğrenmeye kadir olamaz. Kendisine bilgi verenler ya bu konuları gerçekten de bilmiyordur ya da bir türlü yabancı birine itimat edip inançlarını ifşa etmiyorlardır.

Samiriyeliler konusuna gelindiğinde, günümüzde sadece 750 civarında kişi kalmaları şaşkınlık uyandırmaktadır. Kapalı cemaat yapıları ve sayılarının da sürekli azaldığı göz önünde bulundurulduğunda, uzun bir zaman geçmeden tamamen yok olmaları işten bile değildir. Belki de bunun önüne geçmek için internet üzerinden Samiriyeli geleneklerini tanıtmaları ve dünyanın muhtelif yerlerinden bu geleneklere göre yaşamak isteyen insanların var olduğunu öğrenmek şaşırtıcı olmuştur. Samiriyelilerin hem Filistin hem de İsrail devletlerince korunduğu ve çifte vatandaşlık sahibi oldukları bilgisini aktaran yazar, bu topluluğun her iki tarafa da eşit mesafede durmaya çalıştığını söylemektedir. Asıl yerleşim yerleri olan Nablus'un haricinde Tel Aviv'de de bir grup Samiriyeli olduğunu öğrenmekteyiz.

Mısır'daki Hristiyan Koptlar anlatılırken önce modern Mısır devletinin ortaya çıkışı işlenmekte, Kavalalı Mehmet Ali Paşa ve sonrasında yaşanan gelişmeler aktarılmaktadır. Koptların devlet kuruluşundaki konumlarıyla günümüz Mısır devletindeki durumları karşılaştırılmaktadır. Onların Müslümanlarla ilişkileri, yaşadıkları sürtüşmeler, gelir kaynakları, ekonomik düzeyleri ve mevcut durumları bu bahiste mesele edilen konulardandır. Ortodoks inancına sahip Koptların, Batılı misyonerlerin etkisiyle bölündüğü ve Katolik Kopt Kilisesi ile muhtelif Protestan kiliselerin ortaya çıktığı anlaşılmaktadır (s. 190). Yazar, Koptları incelerken, tahmin edileceği üzere eski Mısır inancı ve uygulamalarından günümüzde devam edenleri tespit etmeye çalışmaktadır. Bu bağlamda Mısır'da hâlen kadınların sünnet edilmesini eski uygulamaların bir devamı olarak görmektedir. Mısır devletinin kimlik inşasında eski Mısır inancına yaptığı atıfları ve toplum nezdinde buna gösterilen tepkileri gündelik yaşam pratikleri üzerinden göstermektedir. Günümüzde eski Mısır inancını paylaşan ve bunu bir nevi tekrar diriltmeye çalışan insanların olduğu bilgisi ilginçtir (s. 175).

Halaçların neden kitapta yer aldığı merak konusudur. Orta Doğu'yu temel alan bir araştırmada, Afganistan-Pakistan sınırında olan bir topluluğun olmasının ge-

rekçesi anlaşılammıştır. Afganistan'da görev yaptığı süre zarfında Halaçların yaşadığı Nuristan (Kafiristan) bölgesine giremeyen yazar, kitabı yazmaya başladığı dönemde bu defa Pakistan tarafından aynı bölgeye gidecek ve Halaçların bir bayramına katılacaktır. Müslümanlaşmamış sadece 4 bin kişilik ufak bir topluluk hâlinde yaşadıklarını öğrendiğimiz Halaçların fiziksel görüntülerinden yola çıkarak, İskender ordusundan günümüze kalan bakiyeler olabileceği fikrini paylaşır. Ancak kendileri de pagan olan Halaçların inançlarını, İskender dönemiyle kıyaslamaz. Aslında denilebilir ki Halaçlar, kitabın en zayıf bölümünü oluşturmaktadır. Yazar, Halaçların inanç ve ibadetlerine dair fazla bilgi aktaramayınca, kaldığı otel, yürüdüğü yollar, karşılaştığı insanlar gibi dolgu malzemesi kabilinden ayrıntılara daha çok yer vermiştir.

Son söz bölümünde Arap Hristiyanlar özelinde, Batı'ya göçün kimlik kaybı ve asimilasyon gibi azınlıklarda oluşturduğu tahribat üzerinde durulmuştur (s. 223). Orta Doğu'daki ana vatanlarını terk etmek zorunda kalan dinî ve etnik azınlıkların zamanla tamamen yok olmasını engellemek için de birtakım çözüm önerileri sunmaktadır:

1. Orta Doğu'ya yönelik, yabancı ülkelerin azınlıklar için yapmak istediği her şey tüm nüfusa yönelik bir iyi niyet politikasına dayandırılmalıdır.

2. Batılı ülkeler, Orta Doğu'daki aşırılıkların şiddete dönüşmesini beklemeden ona karşı tavır almalıdır.

3. Batı'ya iltica etmek azınlıkları ölümden kurtarıyor ancak kültürel anlamda eriyip yok olmalarına yol açıyor. Gittikleri ülkelerde kültürlerini yaşatabilmeleri için onlara destek verilmelidir.

4. Devlet kurumları, radikal hareketleri güç kullanmaya başvurmadan sindirebilecek manevi otoritelerden faydalanmalıdır.

Kaynakça kısmı tıpkı kitabın kendisi gibi farklı bir tarzda ele alınmıştır. Yararlanılan eserleri alfabetik sırayla vermek yerine her bölüm için ayrı bir başlık açılmış ve kullanım sırasına göre atıf yapılan kitap, görüşme, belgesel, gazete haberi vb. neler varsa bazen sayfa numarasıyla beraber verilmiştir. Bu durum kaynakça okumayı bile zevkli hâle getirmiştir. Verilen eser isimlerinden Türkçeye tercüme edilenlerin parantez içinde verilmesi de çevirenin bir jesti olmuştur.

İnceleme konusu yapılan topluluklara dair geçmiş dönem seyyahların ve misyonerlerin yazdığı kitaplardan haberdardır ve bazen âdeta ayak izlerini takip eder. Samiriyelileri anlatırken John Mills, Yezidilerde E. S. Drower, Dürzilerde Carnar-

von, Halaçlarda Robertson ve Schomberg en fazla atıf yaptığı kişilerdendir. Mesudi, Biruni, İbn Vahşiyye gibi isimlere yapılan atıflar da yazarın klasik Arapça eserlere olan hâkimiyetine dair ipuçları vermektedir.

Orta Doğu'da bir zamanlar yaşamış güçlü dinlerin ve medeniyetlerin vârisleri olan azınlık toplulukları incelenirken özellikle Süryanilere (Nesturi/Keldani/Yakubi) dair bir bölüm olması beklenirdi. Nitekim son yıllardaki savaş ortamına rağmen hâlen Irak ve Suriye'de yaşayan Hristiyanların büyük yekûnu Süryanilerdir ve bir o kadarı da diasporada yaşamaktadır. Ancak yazar Son söz kısmında Amerika'da yaşayan bazı Keldanilere yahut Arap Hristiyanlara değinmekle yetinmiştir.

Yazar, klasik bir oryantalist zihniyetin dışına çıkarak incelediği topluluklara bir nebze içeriden bakmayı denemiş, üst bir dil kullanmamış yahut onları kötöleme yoluna gitmemiştir. Her araştırmacının incelediği konuya hayran kalması sendromu burada da ortaya çıkmış, hikâye dilinin kullanılmasının tesiriyle de yer yer duygusal anlatımlara gitmiş ve hissettiği hüznü yazdıklarına yansıtmıştır. Bütün bunlara rağmen yazarın uzun yıllar Orta Doğu'nun farklı coğrafyalarında kimin adına çalıştığı hususu daima göz önünde bulundurulmalıdır.

Kitabın Ön söz'ünde Rory Stewart'ın da belirttiği gibi, Batı dünyasında Hristiyanlığın hâkim olmasından sonra yok olan eski inançların/geleneklerin aksine İslam dünyasındaki azınlık gruplar, 20. yüzyıla kadar toplum içerisinde aktif roller almış ve günümüze kadar da varlıklarını devam ettirebilmişlerdir. Ayrıca bu dinî geleneklerin, Orta Doğu'da asırlarca varlıklarını devam ettirmelerine rağmen Orta Doğu dışında geleneklerini canlı tutmakta fazlasıyla zorlandıkları görülmektedir. Hangi inançtan olursa olsun bu topraklarda yaşayan insanların geçmişte olduğu gibi tekrar barış içerisinde yaşamasının mümkün olduğunu hatırlatmak gerekir.

Eksik ya da hatalı olduğu düşünülen kısımlardan bazıları şunlardır: “Zerdüştlerin üç, Müslümanlarınsa beş kez” (s. 93) günlük ibadette bulunduğu bilgisi eksiktir çünkü Zerdüştler de beş vakit dua etmektedir. Dürziler konusu işlenirken Fatımî halifesi Hâkim'in (985-1021) yaşadığı dönemin “İsa'nın gelişinin bininci, Muhammed'in gelişinin yüzüncü yılı” (s. 122) bilgisi de eksiktir ancak “Muhammed'in gelişinin dört yüzüncü yılı” demek istenmiş olabilir. Son söz kısmında Mandayyalara dair bilgiler verilirken “Göçmen Dürzilerin” (s. 235) ifadesi yerine “Göçmen Mandayyalar” kastedilmiş olmalıdır. Eserin tercümesinden kaynaklı olduğunu düşündüğümüz bazı yanlışlar da olmuştur: “Hoşgörüsüzlük değil “hoşgörü” (s. 21) “18. yüzyıl Halifesi Mehdi” değil “8. yüzyıl Halifesi Mehdi” (s. 36), “İbrahim, İsmail'i kurban etmek için” değil “İbrahim, İshak'ı kurban etmek için” (s. 141), “M. S. 9.

yüzyılda” değil “M. S. 9. yılda” (s. 142), şeklinde olmalıydı. Bunlara ilaveten “Khal-kedon Konsili” (s. 178) yerine “Kadıköy Konsili”, “Paulus” (33) yerine “Pavlus” ibaresi Türkçe kullanıma daha uygun düşmektedir.

Her şeye rağmen böylesi bir çalışmayı ortaya koymakla Gerard Russell önemli bir iş başarmıştır. Kitabın çevirmeni Aylin Kayalı son derece sade ve akıcı bir Türkçe kullanarak kitabın daha rahat okunmasını sağlamıştır. Baskı kalitesi, kâğıt ve font seçimine gösterdikleri özenle Koç Üniversitesi Yayınları kurumsal ciddiyetini göstermiştir. Bütün bunlar bir araya gelince, bu tarz konulara ilgi duyan herkesin keyifle okuyabileceği bir eser ortaya çıkmıştır.